

Biologiki uruşmy?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 23 января, 2025

Biologiki uruşmy? BIOLOGIKI URUŞMY?

kitapcy.ru

Myş-myşlary-ha eşdensiñiz.

Koronawirusyň biologiki ýaragdygy hakyndaky gep-gürrüňler barada aýdýaryn. Käbirleriniň pikiriçe Hytaý ABŞ-nyň garşysyna, başga birileriň pikirine görä bolsa ABŞ Hytaýa garşıy bu wirusy döretdi we ýaýratdy. Elbetde, bu «gep-gybatlar» epidemiýanyň biologik ýaragdygy barada Hytaýyň Daşary işler ministriň wekili bilen Hindistanyň parlamentiniň wekili sosial medýadaky şahsy hasaplarynda ilkinji bolup tweet atanoňlar hasam möwjedi.

Koronawirus biologiki ýaragmy ýa-da dälmi, ony diňe taryh, ýagny, wagt görkezer. Biz häzir biologiki uruş tilsimi taryhda nähili ulanylypdyr, şoňa seredip geçeliň. Çünkü şeýle ýarag serişdeleriniň bardygy ýalan zat däl, hakykat. Adamzat uruşmaga başlan wagtyndan başlap, biologiki ýaraglar biziň gapdalymyzdan aýrylman gelipdir we gitdigiçe ýaýrap barýarlar.

• Iň gadymy ýarag

Taryhçylaryň aýtmagyna görä, biologiki ýaraglaryň güýjüni ilkinji bolup synap görenler hettlerdir. Müsürlilere degişli toýun ýazgylaryň birinde hettleriň b.e.öñki 1274-nji ýylda Kadeş söweşde çuma keseline ýolugan näsaglary jansyz hökmünde Müsure ugradandyklary we köp sanly müsürliniň ölmegine sebäp bolandyklary barada ýazylypdyr. Aleksandr Makedonskiý hem b.e.öñki 332-nji ýylda perslere garşıy ursanda garşıdaş goşunyň üstüne ölüp barýan ýokanç keselli adamlaryny ugradypdyr. Miladydan öñki ýene bir mysal bolsa, b.e.öñki general

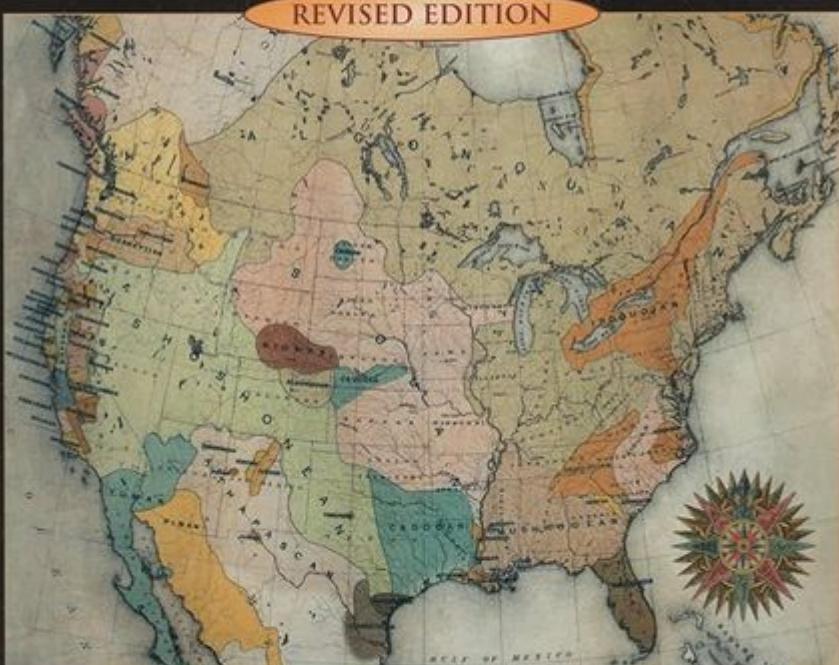
Gannibalyň Bergamaly garşydaş gämilerini ýok etmek üçin ýylan zäherini ullanmagydyr.

Geleliň indi has bärki asyrlara... Mongol-tatarlar Krym we Wena galalaryny almak üçin çumadan ölen adamlarynyň jesetlerini manjynyklara salyp garşydaşlaryna garşy atypdyrlar we mikrobyň şol ýerlerde ýaýramagyna sebäp bolupdyrlar.

Belki-de, siz muny bileniňizde geň galarsyňyz, emma XIV asyrda Ýewropany gyran-jyranlyga salan epidemiýanyň biologiki uruş bolandygy hakykat. 1346-njy ýylда çuma keseli Krym sebitlerinde ýaýramaga başlanda, tatarlar genuezleriň ýasaýan Kefe galasyny gabapdyrlar. Çumadan ölen genuezleri-de, manjynyklar bilen şäheriň içine salyp atyp, epidemiýany mazaly ýaýypdyrlar. Gämilere münüp ökjä tüýküren genuezliler keseli Ýewropa ýaýradandyklaryny özlerem bilmän galýar. Ynha, 1346-1553-nji ýyllarda 475 million adamlyk dünýäde 100 million adamnyň janyňy alan çuma keseliniň düýp sebäbi şu.

Atlas of
**THE NORTH
AMERICAN
INDIAN**

REVISED EDITION

★ CARL WALDMAN ★
ILLUSTRATIONS BY MOLLY BRAUN

kitapcy.ru

• **Ýakyn taryhda**

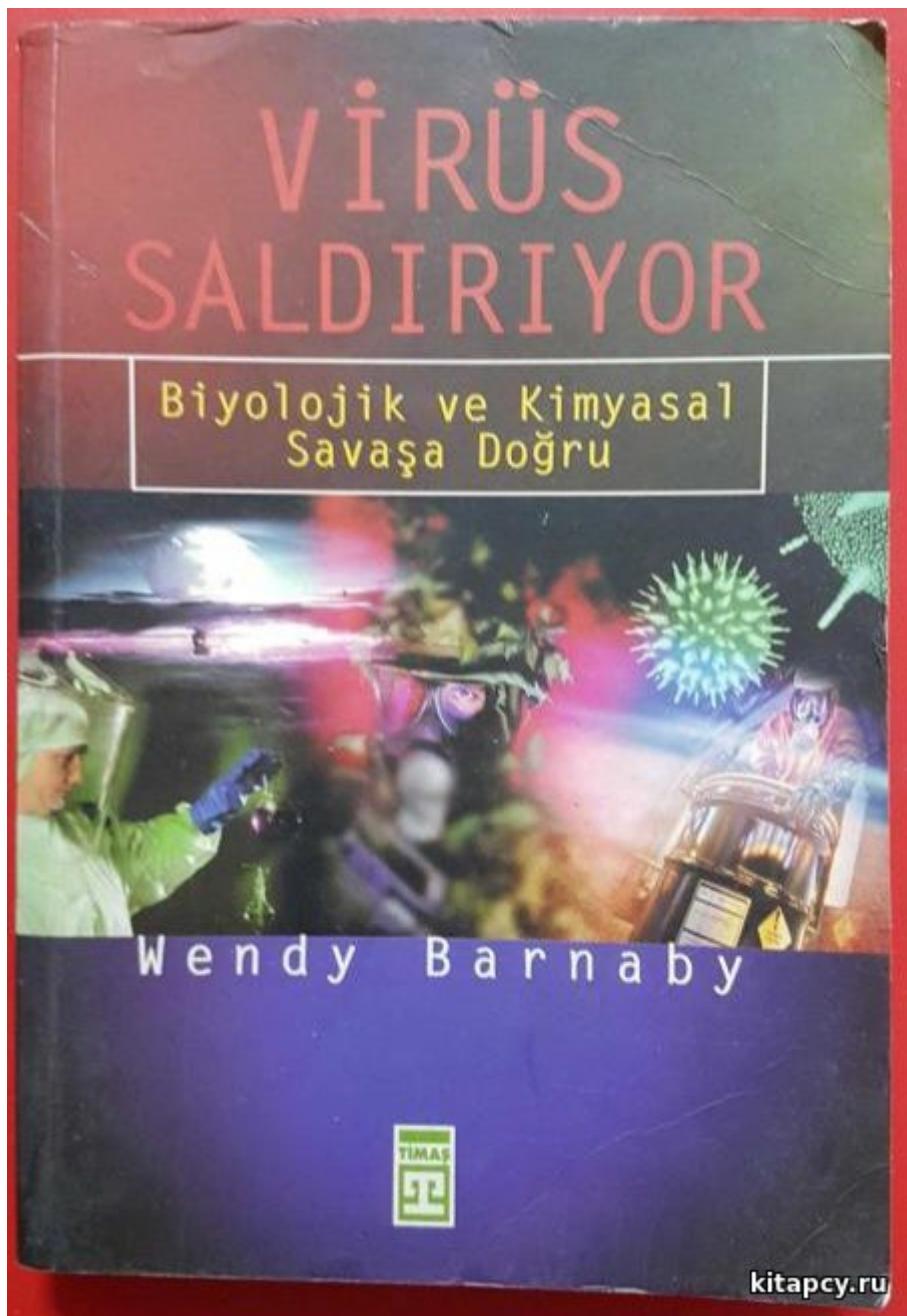
Iň belli mysaly bolsa, megerem, gyzylhamlylardyr (indeýler). Amerikaly taryhçy Karl Uoldman "Atlas of the North American Indian" atly eserinde şeýle gürrüň berýär: 1756-1763-njy ýyllarda Angliýanyň we Fransiýanyň arasynda (Demirgazık Amerikany basyp almak üçin) bolup geçen Ýediýyllik uruş döwründe iňilsler ospa keseliniň wirusy siňdirilen odeallary indeýlere paýlapdyrlar. Müñlerçe indeý gyrlypdyr, şeýlelikde olaryň iňlislere garşıy söweşmeleriniň öni alnypdyr. Birnäçe taryhcynyň aýtmagyna görä bu metod soňra ABŞ-nyň

Graždanlyk ұршunda-da ulanylypdyr. Ospa we flawiwirus siñdirilen eşikler indeýleri gyryp tüketmek için amerikan goşunu tarapyndan ulanylypdyr.

* * *

Geleliň biziň günlerimize. XX asyrda biologik ýaragyň ilkinji ulanylyşy Germaniýada gabat gelipdir. Birinji jahan ұршunda nemesler garşıdaş ýurtlarynyň atlaryna we sygyrlaryna gizlin ýollar arkaly şarbondyr ruam keselini ýokuşdyrypdyrlar. Ikinji jahan ұşunyň öňüsyrasynda-da Pariž we London metrolarynda bakteriýa ýaýradylandygy barada ynamly maglumatlar bar.

Soňra gezegi Ýaponiýa alypdyr. Ikinji jahan ұşy ýyllarynda olar Hytaýyň müňden gowrak şäherinde guýy suwlaryna holera we tif keseliniň wirusyny bulaşdyrypdyrlar. Hususanam Manjuriýada uçarlar bilen çumaly bürelerden doly tüwüli haltalary oklapdyrlar. Bu tüwini iýen haýwanlar we adamlar çuma keseline ýolugypdyr.

• Terrorçylykly tilsim

Ikinji jahan urşundan soň «Sowuk uruş» ýyllarynda-da ş.m. synanşyklar ýek-ýarym gabat gelensoň, 1969-njy ýylда ilki ABŞ-nyň Prezidenti Riçard Nikson taryhy bir karar kabul edip, biologiki ýaraglaryň önümçiligini togtadýandygyny mälim edipdir. Yzyndanam 1972-nji ýylда ýetmiş dokuz ýurduň wekili "Biologiki ýaraglar ylalaşygyna" gol çekipdir. 1975-nji ýylда güýje giren bu ylalaşyk biologiki ýaraglaryň her dürli görnüşiniň döredilmegini, öndürilmegini we ulanylmaǵyny doly gadagan edýär. Häzirem şol ylalaşyga bir yüz ýetmiş dokuz ýurt eýerip gelýär.

Şol wagtdan bärem döwletler açık ýagdaýda bu tilsime yüz

uranoklar. Emma şeýle wakalarda mydama terrorçylykly toparlar öňe çykýar. Muňa mysal hökmünde 1995-nji ýylyň 20-nji martynda Ýaponiýanyň paýtagty Tokiofa birnäçe metro duralgalarynda bir wagtyň özünde zarin gazyny ulanandyklaryny görkezmek bolar. On dokuz adamyň ölümine, 6 müň adamyňam ýaralanmagyna sebäp bolan bu wakany radikal dinçi «Aum Shinrikyo» terrorçylykly guramasy amala aşyrdy. Muňa başga bir mysal bolsa, 11-nji sentýabry teraktyndan soň ilçihanalarda edara-kärhanalara ugradylan şarbonly paketlerdir.

***

2004-nji ýykda Londonyň «School of Economics»-inde magistraturany goranymda “biologik uruş” boýunça okadan mugallyymy professor Kristofer Koker bu meseläniň iň ezber hünärmenlerinden saýylýar. Ol özüniň “Uruşjaň bolmazdan uruşmak” kitabynda globallaşmagyň «tehniki zorluguň» soňunu getirendigini, onuň ýerini “daşyna uruwy zorluguň” (expressive violence) doldurandygyny ýazýar. Muny diýmek bilen ol, döwletleriň mundan beýlæk gönüden-göni garşydaşyna garşy haýsydyr bir zorlukly operasiýany amala aşyrmagyň deregne, howatyrlanma we masgaralanma duýgularyny ýaýradyp uruşýandyklaryna ünsi çekmek isleýär. Muny bolsa aragatbaşyk serişdeleriniň we biologiki ýaraglaryň üsti bilen amala aşyrýarlar. Elbetde, muňa “döwlet terrorry” diýip baha bermek ýalňyş bolmasa gerek. Eýsem, koronawirus bu kategoriýa girýärmi, ýa-da girenok? Biz häzir birwagtky çuma gyrgynynyň düýp sebäplerini nähili bilyän bolsak, gelejekki nesiller hem muny anyk bilerler we ýazarlar...

Werda ÖZER,
verdaozer@gmail.com

28.03.2020 ý, «Milliyet» gazeti.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Publisistika